

րի վերայ զանազան կողմերում իսկ առանձնապէս Գերմանիայում, բայց այս հետախուզութիւնները, որ գործվում էին մասամբ կառավարութեան յանձնարարութեամբ, մասամբ մասնաւոր անձանց միջոցով, զանազանօրէն էին մի որ և է ձևի պակասութեամբ և անհետեղականութեամբ։ Այդպէս էին Շիւրմէյի ճիշդ հետախուզութիւնները Բազենի մեծ դքսութեան մէջ, որոնցից երևեցաւ որ 15 դպրոցների 2172 աշակերտներից 392 աշակերտ այսինքն $\frac{1}{5}$ մասը կարճատես էր, Բիւրգերեան բարձրագոյն դպրոցների 939 աշակերտներից երևեցաւ 46 կարճատես այսինքն $\frac{1}{20}$ մասը, Գիմնազիայի 5 ընդ և 6 ընդ դասատանց և լիցէոնների մէջ կարճատեսների տամախաղձալի պրոցէնտ որք կազմում էին բոլոր աշակերտների թուի $\frac{1}{10}$ և մինչև անգամ $\frac{1}{10}$ մասը, Սոկալսկին քննեց աշակերտաց աչքերը Փարիզում և եկաւ այն եզրակացութեանը որ Կարոլլոս Մեծի գիմնազիայի 807 աշակերտներից 89 կարճատես էին, այսինքն համարեա մի կարճատես 9 աշակերտի վերայ, Լիւդովիկոս Մեծի գիմնազիայի 170 աշակերտների մէջ կային 25 կարճատեսներ, այսինքն մի կարճատես 7 մարդու վերայ, այն ինչ Փարիզի 5 և 7 նահանգների տարրական դպրոցների 6,300 աշակերտների մէջ չկար և ոչ մի կարճատես, Յետոյ Նգերը հետազոտութիւն արաւ Ալէքնայում, Բիւտը Լէյպցիգում և ինչ Բայց բոլոր այս հետազոտութիւններից նշանաւոր էին աւելի գոկտոր Հերման Կոնի Բրէսլաւում արած աշխատութիւնները, նա իւր ընդարձակ փորձերն արաւ 1865 թուականին նախ 7 568 աշակերտի և ապա 10 060 աշակերտների վերայ, և այս փորձերը կարող են վճռական ընդունուել ճշգրիտ զննութեանց պատճառով, թէև զննութեանց ձևը շատ աւելի է սպասել տալիս։ Կոնը, ասումէ Աերիսովը, իւր զննութեանց մասին գրած մեծ հեղինակութեան մէջ իրեն հիմունք ընդունեց այնտեղեկութիւններն ու զննութիւնները, որ քաղից նա փորձեր անելով 5 գիւղական ուսումնարանների վերայ Լանգենբերլայում, 20 տարրական ուսումնարանների վերայ, 2՝ կանանց Բարձրագոյն դպրոցների վերայ, Բրէսլաւի 2 բէալական ուսումնարանների և 2 գիմնազիաների վերայ, 10,060 աշակերտներից 6,059 հոգու վերայ նա ինքը փորձեր արաւ իսկ մնացածներին նորա գրութեան համաձայն քննեցին ուսուցիչները, Հատ ժամանակ չէ, որ Կոնը 410 Բրէսլաւեան ուսանողների ինթարկեց մանրամասն զննութեան նոցա աչքերի զրութեան վերաբերութեամբ, Մի և նոյն ժամանակում հարկաւոր ուշադրութիւն էին դարձնում հասակի, պարապման ժամանակի, դպրոցների կազմութեան և տեղադրութեան վերայ, որոշում էին աչքերի հիւանդութեան յարաբերութիւնը այդ բոլոր զանազանատեսակ պայմանների հետ և այս կերպ գործողութիւնից ստանում էին հետաւոր գիտնական փորձերի համար այնպիսի հաստատուն հիմք, որպիսին թուի թէ չէր կարելի տեսնել գիտութեան մի ուրիշ ճիւղի մէջ, Այս բոլոր փորձերից յետոյ երևեցաւ, որ 10 060 աշակերտներից 17,1% չունէին կանոնաւոր տեսութիւն, իսկ վերջին թիւը բաժանվում էր ոչ հաւասարապէս, այլ հետեւեալ կերպով.

Գիւղական դպրոցներում	5 2/
Քաղաքական տարրական դպրոցներում	14 7
Միջնակարգ դպրոցներում	19 2
Սանանց բարձրագոյն դպրոցներում	21 9
Բէալական դպրոցներում	24 1
Գիմնազիաներում	31 7

Չորս հարիւր տասն ուսանողներից 68/ - ի տեսութիւնը կանոնաւոր կերպով չէր զարգացած, Եթէ չհաշուենք աչքի հիւանդութիւնները խօսքիս սահմանափակ մտքով և նայենք միայն կարճատեսութեան վերայ, այն ժամանակ էլ այն ցաւալի հետեւանքին կհասնենք, որով կերևի թէ մանուկների բոլոր թուից համարեա 10/ կարճատեսներ էին և այս կերպով էին դասաւորուում:

Գիւղական դպրոցներում	1 4/	} $\frac{1}{4}$ Կանոնաւոր համարում
Քաղաքական տարրական դպրոցներում	6 7	
Սանանց բարձրագոյն դպրոցներում	7 7	
Միջնակարգ դպրոցներում	10 3	
Բէալական դպրոցներում	19 7	
Գիմնազիաներում	26 2	
Ուսանողներ	60 0	

Այստեղ՝ ինչպէս և կարելի է նկատել, թուանշանները աստիճանաբար բարձրանում են, բայց այս հանգամանքը աւելի նկատելի է առանձին դպրոցների դասատանց քննութեան մէջ, ինչպէ՞ս օրինակի համար քաղաքական տարրական դպրոցների և գիմնազիաների:

Տարրական դպրոցներ	VI	V	IV	III	II	I
			2 9	4 1	9 8	9 8
	12 5	18 2	23 7	31 0	41 3	55 8

Այս պատճառաւ չի կարելի ժխտել Սօնի անհաճոյ դատմունքը առաւել նորա համար, որ նորա զբքի վերջում կպցրած ընդարձակ ցուցակից երևու մէ՝ որ դասատանց հետ բարձրանումէ ո՛չ միայն կարճատեսների թիւը, այլև նոյն իսկ կարճատեսութեան աստիճանը սաստկանումէ, Վերջին դէպքում միայն կանանց և միջնակարգ դպրոցներն են բացառութիւն կազմում, Այս կերպով ահա՛ կարճատեսութիւնը ընդհանրապէս յառաջադիմական է և կարող է փոխարինուել ուղղակի կերպով աչաց թոյլ տեսութեամբ, Սօնի անձանձիր աշխատութեանց վախճանական հետեւանքներն հետեւեալներն էին 1) չկայ ո՛չ մի դպրոց առանց կարճատես աշակերտների 2) գիւղական դպրոցներում կարճատեսների թիւը մեծ չէ 3) քաղաքական դպրոցներում կարճատեսների թիւը ութն անգամ շատ է՝ քան գիւղական դպրոցներում 4) քաղաքական տարրական դպրոցներում կարճատեսների թիւը 4 և 5 անգամ մեծ է քան թէ գիւղական դպրոցներում կանանց բարձրագոյն դպրոցներում կարճատեսները շատ են քան տարրական դպրոցներում 6) միջնակարգ դպրոցներում կարճատեսները 1/ մասից աւելի են, բէալական դպրոցներում համարեա 1/ մասն են կազմում, գիմնազիաներում բոլոր աշակերտների

Թուի՝ մասից աւելի են. 7) բարձրագոյն գպրոցներում ոչ մի դասատուն չկայ առանց կարճատեսների. 8) միջին հաշուով բոլոր գպրոցների բարձր դասատանց մէջ աւելի շատ կարճատեսներ կան, քան ստորիններում. օրինակ՝ րէալական գպրոցներում կարճատեսները կազմում են առաջին դասատան բոլոր աշակերտների՝ մասը, իսկ գիմնազիաներում կիսից աւելի, 9) կարճատես տղաների թիւը տալիս է համարեա կրկնակի տօկոս կարճատես աղջկանց թուի հետ համամատելով. 10) քաղաքների տղայոց մէջ միջին թուով կարճատեսները 8 անգամ շատ են, քան գիւղական տղաների մէջ, 11) բոլոր գպրոցներում կարճատեսների թիւը մեծանումէ հասակին համաձայն 12) անկասկած է, որ րէալական գպրոցներում և գիմնազիաներում իւրաքանչիւր բարձր դասատան մէջ մեծանումէ կարճատեսութեան աստիճանը.

Գօկտօր Կօնը շատ արդարացի կերպով պաշտպանվումէ ենթադրութեամբ ծագելի պէն մեղադրութիւնից, որ իրրեւ թէ ինքը միայն գպրոցներին է մեղադրում երեխայոց մէջ չափից դուրս կարճատեսութեան զարգացման համար. Ըստ երեւութին և գպրոցից դուրս, մինչև անգամ ծնողաց տան մէջ ներգործում են շատ անհաճոյ հանգամանքներ. Այս միտքը փաստելով ապացուցանելու համար, պէտք էր դիմել հասարակութեան այլ դասակարգերին, օրինակ արհեստաւոր դասի շրջանին և համամատուցութիւն կազմել քննութեան համար վերջինների յայտնի հասակների և գպրոցի նոցա համապատասխան դասատանց մէջ. Դեռ ևս չկայ այդպիսի համեմատական քննութիւն, Այնու ամենայնիւ կարելի է ամենայն հաւատարմութեամբ ասել, որ նոյն հասակի տղաները, ինչպէս և գիմնազիաներում առաջին դասատան աշակերտները կարճատեսների 55—56 / միջին թիւը չեն կազմում. Եւ եթէ մինչև անգամ ընդունենք, թէ վատ վարուելը, ծրնշումն մի որ և է բանում, մանր գրութիւնը, մարմնոյ կտրացած գրութիւնը և այլ այսպիսի անհաճոյ հանգամանքներ պատահում են և տնային գործերում ու նոյնպէս վատ աղգեցութիւն գործում առողջութեան վերայ, այնու ամենայնիւ պէտքէ աւելացնել, որ այդ սովորութիւններից շատերը մօտք են գործել տան մէջ՝ գպրոցից, և որ գպրոցը հարկաւոր միջոցներ չի ընդունում ոչնչացնելու և արմատախիլ անելու վատ սովորութիւնները, և թէ նա ընդհակառակն մի կերպով էլ արագացնումէ նոցա վարդացումն.

Սոքա են այն հետեւանքները, որոց հասաւ Գօկտօր Կօնը. Նոցա մէջ, շնայելով Կօնի բոլոր աղետութեանը, շատ բաներ զանց են առնուած, շատ բաներ ոչ բոլորովին ճիշտ են, ինչպէս օրինակ՝ այն նկատողութիւնը, թէ կարճատեսութիւնը տիրումէ տղաների և ոչ աղջկանց մէջ — այս ոչ բոլորովին ճշմարիտ է, որովհետեւ կարճատեսութեան ամենասատիկ աստիճանները յաճախ պատահում են աղջկանց մէջ, քան թէ տղայոց. Բայց շնայելով Կօնի աշխատանքի բոլոր՝ մասամբ ակամայ պակասութեանց վերայ, այդ աշխատութիւնը տալիս է մեզ շատ ողբալի հետեւանքներ միայն կարճատեսութեան վերաբերմամբ, մինչև անգամ եթէ մենք մի կողմը թողնենք աչքի միւս բոլոր հիւանդութիւնները, որք ստացվում են զըպրոցներում. Բայց դուք ընթերցող՝ շատ կարելի է կհարցնէք թէ մի՞թէ կար-

ճատեսութիւնը հիւանդութիւն է: Մի՞թէ նա վնասար է: Այո՛, հիւանդութիւն է դա և վտանգաւոր հիւանդութիւն: «Յառաջախաղ կարճատեսութիւնը, ասում է Գօնգերսը, է աչքի իսկական հիւանդութիւն: Ես առանց ամենայն կասկածանաց հաստատում եմ, որ կարճատես աչքը՝ հիւանդ աչք է: Կարճատեսութեան բարձր աստիճանները աւելի քիչ յոյս են տալիս իւրեանց դրութեան մէջ անփոփոխ մնալու վերաբերութեամբ, քան թէ ցածր աստիճանները: Նոքա շարունակւում են անգամ մինչև ծերութիւն: Իսկ երիտասարդութեան ժամանակ կարճատեսութեան համարեա թէ իւրաքանչիւր աստիճանը կարող է յառաջախաղ (շարունակուող) լինել: Այս հասակը կարճատես աչքի համար կազմում է մի կրիտիքական հասակ: Եթէ որ կարճատեսութիւնը այդ միջոցում չի զօրեղանում, այն ժամանակ նա կարող է և ապագայում մնալ անփոփոխ, իսկ եթէ նա կսկսի սաստկանալ, այն ժամանակ դժուար է ասել, թէ մինչև որ աստիճանի կը հասնի նա ապագայում: Ուրեմն այս շրջանի մէջ պէտք է աչքերի համար վնասակար բոլոր հետեանքների առաջը հոգատարութեամբ առնուին: Սորա համար պէտք է շատ լուրջ կերպով մտածել: Իւրաքանչիւր յառաջախաղ կարճատեսութիւն ստիպում է մտածել ապագայի վերայ, որովհետև յառաջախաղ մնալով, աչքը աւելի կը տկարացնի և վերջ ի վերջոյ՝ բոլորովին կը զրկի մարդուն տեսութիւնից: Այսպէս ուրեմն յառաջախաղ կարճատեսութիւնը ընդհանրապէս վնասակար է: Չնայելով սորան, հէնց ուսումնարաններումն է ընդհանրապէս զարգանում յառաջախաղ կարճատեսութիւնը, ինչպէս այդ ապացուցանում է դօկտօր Էրիսմանը:

Պ. Էրիսմանի հետազօտութիւնը մեր տեսած այս հարցին վերաբերեալ ուրիշ աշխատանքներից ո՛չ միայն ամենաբարեխիղճ աշխատութիւնն է, այլ և նշանաւոր է իրրեւ մի գիտնական գործ: Այս գիտնականը ի նկատի ունելով յառաջախաղ կարճատեսութեան առաւելութիւնը լոկ կարճատեսութիւնը չը հետազօտեց, այլ նա հետազօտեց և նորա զանազան աստիճանները: Մենք չենք կարող յառաջ բերել այստեղ նորա աշխատանքի բոլոր մանրամասնութիւնները, նորա բոլոր առաւելութիւնները իւր նախընթաց աշխատանքներից, որովհետև այդ մեզ չատ հետ կը տանէր: Ի դէպ այստեղ մենք կարող ենք միայն նկատել, թէ ցանկալի կը լինէր, որ հետազօտութիւնները կատարուէին ուսման ամբողջ տեղութեան ընթացքում և ոչ թէ միօրեւիցէ միջոցում: որովհետև այդ օրինակ հետազօտութիւնները, դպրոցի արած ազդեցութեան վերայ առ կարճատեսութիւնը, իրաւունք կը տայ միայն վախճանական եզրակացութեան դալու, ինչպէս բոլորովին արդարացի կերպով նկատումէ դօքտօր Ադամսկը: Իսկ որովհետև այդպիսի հետազօտութիւններ զեռ չը կան, ուրեմն դօկտօր Էրիսմանի աշխատութիւնը կը մնայ առ այժմ՝ լաւ աշխատութիւններից մինը իւր տեսակում: Այս հետազօտութիւնները եղան Պետերբուրգում և զոհութեամբ պէտք է ասել, որ այնտեղի դպրոցները բացին իրանց դռները հետազօտողի առաջ և նորա հետ չը վարուեցան այնպէս, ինչպէս երկու տա-

անդի աչքերը անուայման կերպիւ շիլ են մնում՝ և հետո տեղեր նայած ժամանակ և այսպիսով աւելի քանք չի գործ դնում նայելու երկու աչքերի փոխադարձ օգնութեամբ: Այս դրութիւնը զարգանում է ներքին ուղիղ մկանունքների պակասաւոր դրութիւնից, իսկուպէս այն դէպքում, երբ որ հիւանդները հեշտ կերպով զրկւում են երկու աչքերի միակերպ գործողութիւնից, երբ օրինակ՝ մի աչքի տեսութիւնը լիապէս դժուարացած է կամ եղջերամաշկի նսեմութիւնից կամ երբ որ մի աչքը միւսից նշանաւոր կերպով զարգացած է կարծատեսութեամբ, այնպէս որ նա հետո նայելու ժամանակ քիչ է օգնում միւսին, կամ մինչև անդամ՝ բոլորովին չի օգնում: Հիւանդութեան վերջիշեալ հանգամանքները մեծ նշանակութիւն ունին, որովհետեւ նորա նպաստում են կարծատեսութեան յառաջախաղ զարգացմանը: Այս հարցի նշանաւորութեան համար դժուար էրիսմանը պարապեց նորա հետազօտութեամբ և եկաւ այն եղրակացութեան, որ ստորին դասատներում 12° , 20° և 30° կարծատեսներ ունին մկանունքային խանգարումն, իսկ բարձր դասատանց մէջ այդ թիւը 40-ից չի անցնում: Ուրեմն ներքին ուղիղ մկանունքների թուլութեան դանաղանութիւնը դասատանց վերաբերութեամբ թէև յայտնի, բայց զօրեղ չէ: Սակայն, նորա ցուցակից երևումէ, որ ներքին ուղիղ մկանունքների անհաստատութեան ամենազօրեղ աստիճանները և արտաքին յարաբերական չլա թիւերը յաճախ պատահում են բարձր՝ քան ստորին դասատանց մէջ, այն ինչ այս վերջիններում տիրապետում են անբաւարար դրութեան թոյլ աստիճանները, իսկ ամենազօրեղ աստիճանները պատահում են շատ հազիւ և կամ բոլորովին չեն պատահում: Բացի սորանից՝ երևում է, որ հասակների առաւելանալով մկանունքների բնական դրութիւնն պահպանող անձանց թիւը քանի գնում, այնքան անդադար քշանում է և հազիւ շատանումէ մկանունքների սաստկապէս խանգարմունքից չարչարող անձանց թիւը, նայելով թէ՛ որքան միջոց է անցրել աշակերտը դպրոցում:

Եւ այսպէս՝ էրիսմանի կարծիքով դպրոցը դրականապէս ոչնչացնում է տեսութիւնը. «Մեր ցուցակներից, ասումէ նա, ներկայանում է մեզ աշակերտաց աչքերի խանգարման մի զարհուրելի պատկեր, պայմանաւորուած յառաջախաղ կարծատեսութեամբ Կարծատեսութեան բարձր աստիճանների շնորհիւ ստացուած այս զարհուրելի խանգարումն, վնասակար է մեզ համար, նորա վերայ հաւասար կերպով ուշադրութիւն պէտք է դարձնեն աշակերտների ծնողները, դպրոցների վարչութիւնք և համոզուին որ յառաջախաղ կարծատեսութիւնը մի հիւանդութիւն է, որից նոցա մանուկների մի յայտնի մասը փոքր առ փոքր լղրկւումէ ամենաերեւելի մի բանից—տեսութիւնից: Զի կարելի չընդունել, որ այդ հիւանդութիւնը ստանում են մանուկները դպրոցների մէջ եղած ժամանակ. մենք արդէն գիտենք, որ ստորին դասատանց մէջ շատ քիչ կարծատեսներ կան և որ կարծատեսութեան տարածուելը զօրեղանում է դասատանց բարձրանալու, անհասակների և ուսման տարիների թուի շատանալու հետ: Այս չարարաս-

տիկ հիւանդութիւնը իսկապէս դպրոցն է պատճառում. բայց ես պէտք է սորա վերայ աւելցնեմ, որ կարճատեսութիւնը դպրոցական կրթութեան հետ կապուած անխուսափելի մի շարիք է. այլ ընդհակառակն յառաջախաղ կարճատեսութիւնն է շարիք, որ յառաջանումէ միայն դպրոցների աննպատակայարմար կազմութիւնից, և այս շարեաց առաջը կառնուէր ի հարկէ, եթէ որ հասարակութիւնը աւելի ուշադրութիւն դարձնէր դպրոցների կազմութեան վերայ, Իհարկէ առաջ մենք չըզիտէինք յառաջախաղ կարճատեսութեան ծագման պայմանները և դպրոցները վատ էին կազմակերպուած, բայց սկսեալ այն ժամանակից երբ յառաջախաղ կարճատեսութեան պայմանները և դպրոցների լաւ կազմութիւնը մեզ յայտնի եղան շաքրժիշկների և մանկավարժների շնորհալի աշխատութիւններից, ուրեմն մեզք կլինէր անարգել գիտնական հետեւեցները, և այժմ գործը մնումէ բժիշկներին, ուսուցիչներին և տէրութեանը՝ ուսանողներին սպասնացող այդ շարիքը արմատախիլ անելու համար բոլոր կարելի եղած կարգադրութիւններն անել:

Գ.

Շատ նշանաւոր է նոյնպէս ուսումնարանի վերայ ընկած և այն մեղադրանքը թէ նա պատճառ է լինում ողնաշարի սեան ծոռելուն: «Արդ ուսեր, ասումէ Գիլօմը, շատ յաճախ պատահումն է դպրոցներում, քան որ քան մենք կարող ենք մտածել: Աս նկատեցի այդ զանազան դպրոցների բոլոր դաստանց մէջ, և այն երբեմն նշանաւոր թուով: Մեծ մասամբ ողնաշարի սեան ծոռելու դէպքեր հազիւ էին նշմարվում, բայց բաւական էր այդ պակասութիւնն ունեցող աշակերտներին ենթարկուել էլի ուշիշ անհոջող ազդեցութեանց և ծոռութիւնը կսկսէր դարդանալ աւելի թոժեղ կերպով: Մենք պէտք է դարձնենք այս առարկայի վերայ ծնողների, ուսուցիչների և դպրոցների վարչութեանց ուշադրութիւնը աւելի այն պատճառաւ, որ սկրդրից ծոռութիւնը աննկատելի կերպով է սկսում, որովհետեւ մանուկը, մանաւորապէս աղջիկը՝ կամ չի նկատում և կամ ինքնասիրութիւնից դրդուած աշխատումէ ծածկել այդ մանկական արատը: մինչև նա հասնումէ այն աստիճանի, որ պարզ կերպով մանկան մօր աչքին է ընկնում: Այսպիսի դէպքերում առհասարակ բժշկի օգնութիւնն են խնդրում, բայց օգնելն արդէն ուշ է լինում»: Նիւ-Եօրկեան դպրոցական կօմիտեան ատօքարկուած հարցին, հին և փորձառու ուսուցչուհիներից յետեւը պատասխանեցին, թէ ողնաշարի սեան ծոռելու դէպքեր շատ յաճախ պատահումն են, նոյն աշակերտուհեաց մէջ: Մի քանի դպրոցական վարչութիւնք և ուսումնարանական գործի կողմնակի հետազոտողներից մէկը Ամերիկայում մի և նոյնը հաղորդեցին. «Առհասարակ՝ այդ կօմիտեան հաշտի մէջ անպումէ, որ բժիշկների մէջ պտտւում է մի կարծիք, թէ 30-40 տարի առաջ շատ յաճախ էին պատահում ողնաշարի սեանց անկանոն կազմուածքներ: Բայց սկսեալ այն ժամանակից, երբ դպրոցական գործը սկսեց սաստիկ զօրանալ, ծոռելու դէպքերը սկսան շուտ շուտ կրկնուիլ և դրանցին բժիշկների ու

շաղրուծիւնը, Այս միջոցիս մենք կդռնենք բժիշկների և մեխանիկների մի ամբողջ դասակարգ, որ շատ լաւ է ապրում այդ ծուռութիւնները բժշկելու միջոցների օգնութեամբ: Այդ ծուռութեանց մեծ մասի պատճառը լիակատար ճշտութեամբ կարելի է վերագրել դպրոցին: Բոլոր աղգելի տղէտ դասակարգների մէջ այդ այլանդակութիւնները համարեա թէ չկան, այն ինչ նորա շատ սովորական մի բան են դարձած դպրոցների մէջ, որտեղ մատաղ աղջկունք ժամանակի մեծ մասը նստելով են անցկացնում: Ետեւց մի որ և է շարժողութեան որ օգնումէ մկանունքների պնդութեանն ու անողջութեան գարգացմանը: Բունը կարող է ուղիղ դրութեան մէջ մնալ միայն մէջքի մկանունքների գործողութեան ժամանակ: Փոքրիկ աղջիկները, որոց անգարգացած կազմուածքը դեռ ևս աննշան մկանունքային սեւ ունի՝ այնպէս են յոգնում նստելուց, որ սապատածն կորանում են և ընդունում են իրանց բունի համար շատ կամ քիչ յարմարաւոր դրութիւն: Հենց որ այդ դրութիւններից մինը սովորական է դառնում՝ նոցա համար, նոյն ժամայն սկիզբն է լինում մէջքի և ուսերի այլանդակ դարգացման: Կարելի է ասել, որ Նիւ-Եօրկեան դպրոցական կոմիտէի հաշիւը իւր հետազօտութիւններով գիտնական գործ չէ կարող կազմել, բայց թէ ողնաշարի սեանց ծուռութիւնները առաջ էլ կային, բայց քիչ էին նշմարվում, ինչպէս առհասարակ մարդու կազմուածքի մէջ միւս բոլոր պակասութիւնները, և թէ վերջապէս այդ մարմնական պակասութեանց բժշկելով ապրող բժիշկների և մեխանիկների թիւը՝ ոչինչ չէ ցոյց տալիս, եթէ ոչ մարդկանց ժամանակակից արհեստը, որ է ապրել մերձաւոր թուրութեանց հաշուով, արհեստ, որ չէր հասնում հին ժամանակներում՝ այն նրբութեանց՝ ինչպէս այժմ: Մի և նոյնը կարելի է ասել Գիլամի հետազօտութեանց աննշանաւորութեան վերաբոյժ, որ ասումէ թէ 731 աշակերտներից 218ը այսինքն 30/ ունէին ողնաշարի սեան կորութիւն: Այս ճշմարիտ է, բայց զժրադատաբար՝ այն միտքը, թէ դպրոցները պատճառ են լինում ողնաշարի սեան կորութեանը՝ անհերքելի է: Դօկտօր Էյլէնբուրգի հաղորդածին համաձայն՝ 300 կորութիւնից, որք յառաջացած էին միայն նստած ժամանակ բունի վատ դրութիւնից:

24 կորութիւն ծագած էին մինչև

6 տարին

267

6 ից մինչև 14 տարին

9

յետոյ 14 տարուց:

Էյլէնբուրգի անընդհատ հետազօտութիւնները ստիպելին նորան՝ կորանալու գլխաւոր ժամանակամիջոցը ընդունել 6 ից մինչև 10 տարին, Իսկ Պլօպլը իւր կողմից հմուտ բժիշկների փորձերից դուրս է բերում, որ կորանալը ընդհանրապէս յառաջանումէ 10 ից մինչև 14 տարեկան հասակը:

Այս կերպով դէպքերի մեծամասնութիւնը այնու ամենայնիւ վերաբերումէ դպրոցական հասակին, որ ընդունումէ և Պիլիսովը, լիովին բաւական չհամարելով՝ մինչև այսօր դրժուած, այս առարկային վերաբերեալ բոլոր հետազօտութիւնները: Մի և նոյն Էյլէնբուրգի հետազօտութեան

Հիմուն վերայ, աւելի աղջիկներն են ենթարկւում ողնաշարի կորանալուն, քան թէ տղայք, այնպէս որ առաջինների յարաբերութիւնը երկրորդների հետ՝ հաւասարումէ 10ը 1ին, Մի և նոյնը հաստատումէ և Գիլամը, ասելով թէ՝ 350 տղաների մէջ այդ հիւանդութեան 62 դէպք (այսինքն 18%) կար, իսկ 381 աղջիկների մէջ 156 դէպք (այսինքն 41%), Կլօպշի հաշուելով, կանայք ողնաշարի սեան կորանալուն ենթարկուած բոլոր անձանց մէջ կազմում են 84—89 / , Ադամսը հաշուեց, որ 173 հիւանդներից 151 հատը կանայք էին, իսկ 22ը այր մարդիկ, Պնօրֆը ասումէ, որ 72 ողնաշարի սեան հիւանդութիւններից 60-ը կազմում էին կանայք, Այս ի հարկէ հասկանալի է, երբ մտաբերելու լինինք, որ տղաները այնու ամենայնիւ աւելի շատ շարժողութեան մէջ են, քան աղջիկները, Փարներն ասումէ, երբ որ կորութեանց համարեւ 90 / , սկսումն զպրոցական կեանքի մէջ և այդ կորութիւնները իսկ և իսկ համապատասխանում են զրելու ժամանակ մարմնոյ զրութեանը, որեմն այդ օրինակ փաստերի զօրութեամբ մենք իրաւունք ունինք մեղադրելու զպրոցին, որպէս նոցա գլխաւոր պատճառին, Յիրաւի ուշադրութեան արժանի է այն երևոյթը, որ կորութիւնները հենց այնպիսիք են լինում, որպիսիք որ պայմանաւորվում են զպրոցական պարապմանց ժամանակ մարմնոյ զրութեամբ, ինչպէս օրինակ՝ կարելու ժամանակ, այսինքն աջ ուսը բարձրանումէ վերև, իսկ ձախ կողքը մի փոքր դէպի ներս է սեղմվում, Իմացուած է, ասումէ Ալերիօփը, որ մէջքի ողնաշարի թէքութիւնը ամենից յաճախ պատահումէ աջ կողքին, Այս բանը թուերով ապացուցանելու համար կասենք, որ Ադամսը 742 դէպքերից նկատեց, որ 619 դէպքում՝ ողնաշարի դուրս ընկած մասը աջ կողմն էր ուղղուած, Իսկ այս ուղղութիւնը համապատասխանումէ մարմնոյ այն զրութեանը, որ նկարագրումէ Գիլամը և որը ընդունվումէ զրելու և ուրիշ պարապմանց ժամանակ, օրինակ՝ նկարչութեան, կանանց ձեռագործութեանց ժամանակ և այլն, Այսպիսի համապատասխան իրողութիւնը երբէք չի կարելի դէպքին վերաբերել, Ողնաշարի սովորական կորութիւնը չի կարելի նոյնպէս վերագրել մարդու կազմուածքի հիւանդութեան առանձնակի պայմաններին, Պարոփը հաղորդումէ, որ այդ հիւանդութեան 282 դէպքերից երեւեաւ որ 218 (այսինքն 79%) ի պատճառը չէր կարելի որոնել կազմութեան մի որ և է հիւանդոտ զրութեան մէջ, այլ նոցա միակ պատճառն էր սովորութիւն զարձած մարմնոյ անկանոն ընդունաձքը, Ի հարկէ, սորանից չի հետևում, որ ողնաշարի կորութիւնը յառաջանումէ միայն մկանունքների գործողութիւնից — կարծիք, որ ընդունել էին օրտօպիտներ *) Ճիշդ է միայն այն, որ այդ դէպքում՝ ողիքն ընդունում են յայտնի փոփոխութիւններ, որք և դառնում են նոցա մշտական ձևը, Այս փոփոխութիւնները կատարվումն մեծանալու ժամանակ, երբ ինչպէս յայտնի է, ողերը գեռ ևս վերջ նական կերպով զարգացած չեն լինում, Սորա համար էլ նոքա

(*) Մի տեսակ մարդիկ, որք պարապում են մարդու մարմնու թիւրութիւններն ու պլանդակութիւնները ուղղելով ու բժշկելով:

Հեշտ են ընդունում՝ անընական ձև և փոխում են իրանց փոխադարձ գրութիւնը։ Սորա հետ մի և նոյն փոփոխութեանց ենթարկվում են և կուրծքի վանդակի ու տաշտի ոսկրները, նոյն վիճակին ենթարկվում են մինչև անգամ և դէմքի ոսկրները և դորանով յառաջացնում են զգալի գործողութիւն այս խոռոչներում գտնուող ներքին մասերում։ Այդ հաստատելու համար՝ առաջ բերենք Շիլդբախի փորձը, սա սպիրտ մետրիքական չափերից յետոյ գտաւ, որ ողնաշարի կորութեան ենթարկուած 13 ից մինչև 17 տարեկան մանուկների ներշնչած օդի քանակութիւնը պակասումէ $\frac{1}{3}$ -ով, այլ դէպքերում մինչև անգամ կէսով, մի խօսքով, շնչառութիւնը՝ առողջ կեանքի այդ առաջին պայմանը սաստիկ վնասվումէ։ Այն ինչ շնչառութիւնը առանց էն էլ գալորոցում վատ դրութեան մէջ է, Գլխի կոր դրութիւնից, ասումէ Աւերսուլը, բուն էլ բնականաբար նոյն դրութիւնն է ընդունում, մանաւանդ եթէ սեղանը ցածր է։ Սորանից ծագումէ ամեն անգամ՝ որովայնի սխմուիլն, որ արդեւումէ ստոծանու՝ այդ ամենազօրեղ շնչառական մկնակի գործունէութեանը, Թերակատար շնչառութիւնը արգելումէ պարանոցի վէնաներից ընթացող արեան ազատ գնացքը դէպի կուրծքը ուր և նա պէտքէ վերադառնայ։ Սորա վերայ պէտքէ աւելցնել և այն աղդեցութիւնը, որ յառաջանումէ շնչառութիւնը ուշանալու ազագու գործադրուած շարունակ ուշադրութիւնից։ շնչառութիւնը այնքան աւելի է ուշանում, որքան պակաս կարեորութիւն է զգացվում նորա մէջ, որի պատճառը լինումէ լոկ խօսակցութիւնը։ Սորանով բացատրվումէ այն հանգամանքը, որ երկար միատեսակ և հանգիստ մտաւոր դրաղմունքից յետոյ կարեորութիւն է զգացվում խորը հոգեոց հանել, իսկ թոյլ կամ յոգնած մարդիկ հակամէտ են լինում յորանջելու, որով այլ ինչ է, եթէ ոչ խորը ներշնչութեան բնական տեսքը։ Սորա հետ պէտքէ նկատել, որ պարանոցը իւր արիւնատար անօթների վերայ կոացնելու ժամանակ, որոց միջով (անօթների) արիւնը գլխից վերադառնումէ դէպի սիրտը, ճնշումն է յառաջանում, որ աւելի զօրեղանումէ ամուր սեխմող հագուստի շնորհիւ։ Այս բոլոր հանգամանքները նպաստում են արեան այսպէս անուանեալ կրաւորական կամ մեքենական կանոններին—գալորոցական հիւանդութեանց այդ երրորդ տեսակ աղբիւրին, արգելելով վէնաների մէջ արեան ազատ շրջառութիւնը։ Սակայն, գալորոցների մէջ կայ և մի պատճառ, որ յառաջացնում է արեան ներգործական հաւաքումն, այսինքն արեան առատապէս ժողովուրդը գլխի մէջ արտերիանների կամ զարկ երանների միջոցով,—այդ ուղիղի ձգեալ գործունէութիւնն է։

Նա՛ ինչպէս յայտնի է, կապուած է արեան շրջառութեան հետ զարկերակներով և սոցա օգնութեամբ կարող է յառաջացնել ոչ միայն սրտի ուժեղ գործունէութիւնը, այլև ընդլայնումն արտերիանների, որի հետևանքը լինումէ արեան հաւաքումն գլխի մէջ, Գլխի ուղեղի այդ դրութեան նշանները լինում են երեսի, ականջների և աչքերի կարմրութիւնը, սակայն պատահում է և բոլորովին ընդհակառակն, որ է երեսի գունատութիւնը, որի

որտաճառն է արիւնատար անօթների շարունակաբար ընդլայնումն և սեխմանիլը: Այդպիսի դէպքում, արտաքին գունատութիւնը, որ նակայն կապակից է լինում երբեմն ականջների կարմիր գունով՝ բնաւ չի ցոյց տալիս ուղեղի արեան սակաւութիւնը, նա կարող է լինել արիւնով մինչև եռ օյտերը մեռ մեկ գունատ: Արեան՝ մասամբ այս կրաւորական և մասամբ ներգործական ժողովումներից յառաջացած զանազան հիւանդութեանց մէջ կան երեք հիւանդութիւնք, որք առիթ տունն նոր ժամանակներս վիճակադրական հետազոտութեանց: Այդ հիւանդութիւններն են — խուլը, արիւնհոսութիւնը քթից և գլխացաւերը:

Գլորցական խուլը, որ Գիլօմի խօսքերով աշակերտաց մէջ յայտնի է հաստ վիզ անուամբ, յառաջանում է վէնական արեան բռնուելուց, որ հետեւում է դադրած մանկան դուրս պահելու վատ դրութիւնից, անկարող լինելով մի որ և է բանի կոթմել: Այս հիւանդութեամբ բռնուած են ընդհանրապէս աղջկունք, և Գիլօմին պատահել է տեսնել այնպիսի աղջկաներ, որք մի տարի մնալով դպրոցում, ստացել են այդ հիւանդութիւնը: Անդհանրապէս նա գտաւ, որ Նէյէնբուրգի քաղաքական դպրոցի մէջ 350 տղաների և 381 աղջկանց մէջ 169 տղայ և 245 աղջիկ ունէին արդէն դպրոցական խուլ: Այսինքն հիւանդ աղաները տալիս էին 40 /, իսկ հիւանդ աղջիկները 64 /, Ազդիդ է, օրինակ, Փալկը պսումէ, որ նորան չյաջողեց տեսնել Պերմանիայում այդ երեւոյթը և դորա համար էլ դորա պատճառը տալիս է մասամբ Շվեյցարիայի կլիմայի պայմաններին, լինէ Գիլօմը էլ ասումէ, որ Նէյէնբուրգում այդ հիւանդութիւնը ուսումնարաններից դուրս համարեա ոչ մի տեղ չի պատահում: Մի և նոյն կերպով ուղիղ է նոյնպէս և այն, որ դպրոցական խուլը յայտնի է միայն Գիլօմի հետազոտութեամբ: Բայց Վիրխովը այս հիւանդութեան գոյութիւնը շվեյցարական դպրոցների մէջ և իգական սեռի առ այդ հիւանդութիւնն ունեցած հակամրտութիւնն, որ պատճառւում է պարանոցի անօթների լայնանալուց, չի միտում և հազիւ լինէ կարելի լինի մերժել էլ: Աւելի ընդհանուր նշանակութիւն ունի արիւնհոսութիւնը քթից, Գիլօմը ասումէ, որ Նալէնբուրգի քաղաքական դպրոցում քթից արիւնհոսութեամբ բռնուած էին 155 աշակերտ: Այսինքն 21 /, բոլոր աշակերտների, որից աղաներին ընկնումէր 22 /, իսկ աղջիկներին 20 /, Առաջինների արիւնհոսութիւնը փոքր առ փոքր նուազումէր տարիների անցնելով, իսկ աղջկանցը նկատւումէր մի և նոյն երեւոյթը, բայց փոքր կանոնաւորութեամբ, Բէկկերը ցոյց տուեց ընդամենը մանուկների 11, 3 /, որք ենթոթկուած էին քթի արիւնհոսութեանը: Նա չունի թուերի մանրամասն բացատրութիւնք, բայց նա ասումէ, որ արիւնհոսութեան հակամրտութիւնը ամենից յաճախ պատահում է գլխաւորապէս բարձր դաստանց մէջ, կանանց բարձրագոյն դպրոցներում և մէկ մասնաւոր դպրոցում, — առհասարակ այն դպրոցներում, որտեղ աշակերտներին երկար են պահում դաստանց մէջ, և որտեղ նոքա շատ հազիւ են օգտուում ազատ օդի մէջ շարժողութեամբ: Աւելցնալով գլխացաւերը, որոնցով

բռնուած էին Գիւղմի հետադառնութեամբ 731 աշակերտներէն 296 հոգի, այսինքն 40%, կազմուածն զպրօքական հիւանդութիւններէն ամենասովորականները, նորանով բռնուած աղջիկները կազմեւ էին 51%, իսկ տղաները — 28%: Առանձնապէս այդ հիւանդութեամբ բռնուած էին վարքի աշակերտները, Գօկտօր Բէկկերը հետադառնեց Դարմաատի և Բեսսունգինի մէջ հասարակաց և մասնաւոր զպրօքներում 3,564 երկսեռ աշակերտաց առողջութիւնը և եկաւ այն եզրակացութեանը որ 27,3% այսինքն 974 աշակերտ ունէին գլխի ցաւ, Թէ այսպէս և թէ այնպէս՝ զպրօքներում մանկանց գլխացաւութիւնը ամենքին յայտնի մի իրողութիւն է, գլխին պզտիկ և բոլոր մանկավարժները, թէ և շատ յաճախ նոքա աշխատուածն մերժել այդ հիւանդութեան երևոյթները մանկանց վերայից՝ դժուար պատճառը նոյա ծուլութեան մէջ միայն որոնելով: Իժարողտարար լիակատար ցուցակները դեռ ևս պակասաւոր են, որովհետեւ նոցա մէջ գտնվում են միայն պրօքքներ տական և ոչ թէ իսկական թուանշաններ: Ըստ երևութին՝ այս բոլորից կարելի է եզրակացնել, որ քաղաքական զպրօքներում հիւանդների ամենամեծ մասը գտնվում է ստորին դաստանց մէջ, իսկ բարձրագոյն զպրօքներում՝ (գիմնազիաներ, կանանց բարձրագոյն զպրօքներ) — ընդհանրապէս: Գիմնազիայի Ա. դաստան աշակերտներէն 80,8% -ը գանդատվում էին գլխացաւից, Այս պատճառով, նկատում է զօկտօր Այինկեն, ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, թէ որքան վնասակար կարող է լինել ուղեղի բռնի դործունէութիւնը, որից կծագին բթմամտութիւն և մտածելու անընդունակութիւն, իսկ երբեմն էլ ուղեղի վնասակար հիւանդութիւններ, նեարդերի և մարսողութեան խանգարումն: Բեկկերը գալիս է այն եզրակացութեան՝ թէ աշակերտները իրանց զպրօք այցելելու առաջին տարիներում աւելի քիչ են ենթարկվում գլխացաւի և թէ այդ ցաւը զօրեղանում է ժամանակի հետ ի միասին, որին նպաստում են դաստանց սննդակները և դասերի պարսպմանց երկար ժամանակամիջոցը, որ պահանջում է մտքի լաբուած գրութիւն: Ի դէպ, ասում է Ալիքսովը, կարելի է այստեղ խօսել և բէն Ժ-Էման այն ներգործութեան մասին, որ անում է նա աշակերտների հոգեկան կարողութեանց վերայ: Անկասկած այդ գրութեան հետ կապակց են մտամոլորութիւն և մտածելու անընդունակութիւն: Եթէ որ այդ գրութիւնը շարունակուի, ուղեղը կարող է վտանգի ենթարկուել: Այսին բրժիշկներ, որք մեղադրում էին զպրօքին մանուկների մէջ ուշաթափութիւն երեւելու պատճառով, որ յետոյ խելացնորութեան էր փոխարկվում: Այս գործի վրայօք աւելի վճռողապէս իւր հայեացքը արտայայտեց Փ. Գէյերը, որ համաձայն է վերոյիշեալ բժիշկների արտայայտած մտքի հետ: Սակայն այդ մտքը դեռ ևս բաւարարիչ փաստերով ապացուցված չէ: Այդ պատճառով էլ մենք չունինք հաստատուն գիտական հիմունք. քանի որ այդ հիմունքը չունինք, պէտք է աչքի առաջ ունենանք հասարակաց ցուցումները վտանգի գոյութեան մասին, թէ և նորա ներգործութիւնը կամ չը ներգործութիւնը իւրաքանչիւր մասնաւոր դէպքում մեծ կախումն ունի

անհատի առանձին հակամիտութիւններից կամ պակասութիւններից:

Բացի այս հիւանդութիւնները, դպրոցների մէջ սաստկապէս զարգանում են՝ բարակացաւ, ենթատամբսեան և փոփոխական հիւանդութիւններ և այլն: Լօրինդերը, Վարմիխալը և Էնդէլը հաստատում են բարակացաւի զարդացումն դպրոցներում: Թէ՛ թոքային և թէ՛ կոկորդային բարակացաւը, ասումէ Վիրխովը, սկսումէ դպրոցական 5-րդ տարուց մինչև 10-րդ տարին, և պատճառ է լինում մահուան, որ աւելի զօրեղանումէ 10-րդ տարուց մինչև 15-րդ տարին և որ ահաւելի յառաջագիժութիւն է անում վերջին շրջանում: Այսինքն է 15-րդ տարուց մինչև 20-րդ տարին, Հարիւր մեռածների վերայ գալիս է:

5-րդից մինչև	10-րդ տարին	մեռածների թիւը	4,81	Թոքային բարակացաւից
10-րդից " 15 " "	" " "	" " "	12,96	
15-րդից " 20 " "	" " "	" " "	31,88	

Բացի այս՝ բարակացաւից վախճանած են 8,93%, 7,90% և 4,74%: Հիւանդութիւնը այդ հիւանդութեան միւս մասերից վախճանուածների թիւը, Այս իրողութիւնը յիշատի սարսափելի է, եթէ ինկատի անունք և այն հանգամանքը, որ կեանքի այդ շրջանում տիճից և խօլերայից մեռողների թիւն էլ շատ է լինում: Գպրոց երթեկեկելը ազդումէ և մեքսոքութեան գործարանների խանգարման վերայ, Այստեղ կարելի է ցոյց տալ շարունակ դպրոց երթեկեկելուց յետոյ, ախորժակը կորցնելու յաճախ կրկնուող երեւոյթի վերայ: Շարաթներով և կամ ամիսներով ախորժակը կորցնելու երեւոյթներ կրկնվում են շատ յաճախ: Սորա հետեանքները լինում են՝ անկանոն դուրս գնալը, արեան վատ յատկութիւն, դադրածութիւն և խոնջութիւն բոլոր մարմնոյ մէջ, նիհարութիւն, գեղնութիւն և անտարբերութիւն առ ամենայն ինչ: Գաստր արդարացի կերպով հիմնվումէ իւր շարադրութեան մէջ այս երեւոյթների վերայ: Բացի դորանից ինկատի աննկու է և ծննդական գործարանները, որոնք ենթարկուած են շատ վնասակար ներգործութեանց գիւղական և մանաւանդ բարձրագոյն դպրոցների այցելութեան վերջին ժամանակներում: Գաստր այս բանի վերայ էլ խօսեց: Վարակիչ հիւանդութիւնները, գլխաւորապէս տարածում են դպրոցները: Վերջին հանգամանքը մասամբ կարող է վերաբերել և միւս հիւանդութեանց, որք են օրինակ՝ խոլերան, ծաղիկը և շնչասպառ հազը: Մնումէ յիշել այլ ևս մորմային այլ և այլ հիւանդութիւնները և ոչիւր ևլն:

Ահա մի կարգ հիւանդութեանց, որ զարգանում, տարածվում և զօրեղանում են դպրոցներում: Զարեկ խօսել անգամ, որ յիշեալ հիւանդութիւնները զեռ բոլորը չեն, որովհետեւ իրանք բժիշկները վերջին ժամանակներում միայն շատ թէ քիչ լուրջ կերպով պարապեցան դպրոցի առ առողջութիւնն ունեցած ազդեցութեան հարցով: Մինչև այժմ նոքա իրանց գործունէութեան շրջանը սահմանափակում էին նորանով, որ օգնում էին մարդոց միայն այն ժամանակ, երբ նոքա հիւանդանում էին: Այս առարկայի վերաբերութեամբ բժիշկների արած հետազօտութիւնները զեռ ևս իրեանց կատարելութեան աստիճանին չեն հասած և աւելի շուտ

նորա ծածկում են չարիքը, քան չափազանց դրուժեամբ ներկայանում, բայց արդէն և այդ հետազօտութիւններով այնքան դժուար մի բան է դառնում այդ չարիքը, որ չի կարելի նորա վերայ ուշադրութիւն չըդարձնել։ Աւելորդ է ասել, որ այս բոլոր հիւանդութիւնները կարող են զարգանալ և մնալ երեխայոց մէջ տանը, և այն՝ կարող ենք ասել աւելի մեծ չափով, քան դպրոցներում։ Բայց ի՞նչ պայմանների տակ է պատահում այս։ Այդ պատահում է այն ժամանակ միայն, երբ որ տանը ինչպէս և դպրոցում՝ երեխան միևնոյն վնասակար պայմանների տակ է գտնվում, որոց դէմ և բժիշկները յարմար դատեցին պատերազմ սկսել, կամ երբ որ տանը երեխայի կեանքի պայմանները դպրոցական կեանքի պայմաններից աւելի վատ են, որ յաճախ պատահում է տեսնել հասարակութեան ամենախեղճ և ամենաանկիրթ դասակարգերի մէջ։ Բայց այս հանգամանքով չի կարող դպրոցն արդարանալ։ Էէ որ գործարանների մէջ մանկանց կեանքը աւելի մեծ վտանգի է ենթարկուած, բանտերի մէջ աւելի շատ մեռնողներ են լինում։ Բայց է՞նչ որ դպրոցը ո՛չ գործարան է և ո՛չ բանտ։ Նորա կոչումն է հոգալ մարդու մտաւոր և ֆիզիքական վարդապետ մտաւոր և ազատել նորոն իւր առողջութեան համար վնասակար բոլոր պայմաններից։— Այս պայմանները չեն կաղմում դպրոցի համար որ և իցէ ճակատագիր, առանց որոց չէր կարող դպրոցը գոյութիւն ունենալ։ Այն, այդպիսի մի միտք կր լինէր ոչ միայն տիտուր, այլ իրօք անտեղի, որովհետեւ, այդ ճշմարիտ համարելով, պէտք էր տգիտութեան մէջ թողնել մարդկութեան մեծ մասը։ Դպրոցի ցոյց տուած վնասակար ներգործութիւնները մինչև այսօր պաշտպանվում էին միայն հին մանկավարժների տգիտութեամբ, բխմամտութեամբ կամ անհոգութեամբ։ այդ պատճառով էլ իւրաքանչիւր որ նոցա հետ կարող է և պէտքէ մարտնչի։ Բայց մի որ և է չարեաց դէմ մարտնչելու համար պէտքէ ճանաչել այդ չարիքը, նորա պատճառները և հետեանքները։— ահա թէ ի՞նչու համար մենք չենք երկնում մատնացոյց լինել դպրոցից պատճառուած վնասակար ներգործութեանց վերայ, երևի այս իսկ պատճառով էլ զօկտօր Երիսմանը կարճատեսութեան վերայ խօսելիս չը վախեց ասել թէ « յիրաւի դպրոցը այդ վնասակար հիւանդութեան պաաճառ է լինում »։ — նա ի հարկէ հասկանումէր, որ ոչ մէկը իւր խօսքերից չէր եզրակացնի, թէ դպրոցից դուրս, կարճատեսներ չէին լինել, Եւ մեզ օտարօտի է թվում այն երեւոյթը, որ զօկտօր Ազամիւղը զօկտօր Երիսմանի աշխատանքի վերայ հաշիւ գրելով, վախումէ, որ ընթերցողք զօկտօր Երիսմանի հետազօտութիւններից իսկ և իսկ վերոյիշեալ հետեանքին կը հասնեն և կը գան այն եզրակացութեան՝ թէ « ուսումն » է մի անթափանցելի խաւար, որ խաւար է ամենապղտոր ջրիցն անգամ։ — որից արդէն կարող է հետեւել՝ սարսափելի է անգամ արտայայտել, այսպիսի մի եզրակացութիւն, « տգիտութիւնն է լոյս »։ Ի զուր է երկիւղ կրում բժիշկը, Էէ որ այդ կերպ նայելով իրերի վերայ, կարելի է և այն եզրակացութեան գալ թէ նորա՝ որք հետազօտել են գործարանների ներգործութիւնը բա-

նուորների առողջութեան վերաբերութեամբ, ձգտել են ոչնչացնել դործարանների արդիւնքը, իսկ նորա, որք հաշուել են այժմեան երկաթուղիների պատճառած՝ դժբաղտ դէպքերը, ձգտել են ոչնչացնել երկաթուղիները, Ո՛չ, դժոխօր, այդ օրինակ հետադատութիւնները ոչդ նպատակով չեն լինում, այդ հասկանումէ անգամ իւրաքանչիւր մի զիմնադիւայի աշակերտ, այնպէս որ ծուռ եզրակացութեան առիթ տալու համար երբեք չը պէտքէ մտածել:

(Ն-բ-ն-է-է-է)

Մակար Տ. Սարգսեան:

ՀԱՅ ՄԱՆԿԱՐԱՐՁՈՒՀՈՒ ՄԱՂԹԱՆՔԸ.

Զօրացո՛ւր Յիսուս, այս նոր մանուկը,
Անարատ, անմեղ ծնուած գառնուկը.
Կենսատու Խաչդ թո՛ղ օգնի սորան,
Հայ արիւն կրի՝ Արամի նման.

Յանձնիր Տէր, յաղթող հզօր հրեշտակիդ,
Որով նա վանէ՝ թշնամին Խաչիդ.
Պիտանի լինի ազգին Արամեան՝
Երի՛, Տիգրանի՛ Վահանի նման.

Պարգևիր, ո՛վ Տէր, երկար կեանք սորան,
Լինի ազգասէր՝ ինչպէս էր Վարդան,
Զօրացո՛ւր ոչս տունին, ճետն Հայկազեան՝
Գեղեցիկ ու վեհ Արայի նման.

Սիրիր քո ազգը, մանուկ աննման,
Թող ցնծա՛ քեզնով՝ ազգդ Արամեան.
Լուսատու զամբար եղիր դու նորան,
Հալածիր մութը՝ արեւի նման.

Քեզ Հայ եղբայրներ ուրուրեք որ կան,
Նորա ևս քեզ հետ՝ Տէրամբ զօրանան.
Մեր Եկեղեցուն և մեր Ազգութեան՝
Պաշտպան կանգնեցէք՝ Վահանի նման.

Մանկաբարձուհիս իւր վերջին խօսքեր՝
Աւանդումէ ձեզ, անմեղ մանուկներ, —
Դուք, որ Հայ ծնաք, սիրուն զաւակներ,
Սիրէք ձեր ազգը՝ զո՛ւտ Հայի նման.

Գրաշար Ներսէս Տ. Աւետիքեանց.